PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

O'QITUVCHI KASBIY FAOLIYATIDA MULOQOT MADANIYATI VA PSIXOLOGIYASI

Latipova Ma’rifat Salohiddin qizi

Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti

“Pedagogika va psixologiya “kafedrasi o’qituvchisi

Bahriddinova Mohira Tursunpulat qizi

Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti

Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 3 – kurs talabasi

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20350966

Annotatsiya: Ushbu maqola o'qituvchining kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining muhim ahamiyatini tahlil qiladi. Unda pedagogik muloqotning samaradorligini oshirishda axloqiy me'yorlar, empatiya, faol tinglash va o'quvchilar psixologiyasini tushunish kabi jihatlar ko'rib chiqiladi. Maqolada o'qituvchi-o'quvchi, o'qituvchi-ota-ona va o'qituvchi-hamkasb munosabatlarida yuzaga keladigan muammolarni hal etishda psixologik yondashuvlarning roli yoritilgan. Samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim jarayonining sifatini oshirishga va o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Kalit so‘zlar: O'qituvchi, Muloqot madaniyati, Pedagogik psixologiya, Kasbiy faoliyat, Muloqot ko'nikmalari, Empatiya, Ta'lim samaradorligi

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining roli nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni shakllantiruvchi, yo‘naltiruvchi murabbiy sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda pedagogik muloqot o‘qituvchi kasbiy faoliyatining ajralmas va hal qiluvchi tarkibiy qismi hisoblanadi. Muloqot madaniyati va psixologiyasi o‘qituvchining o‘quvchilar, hamkasblar va ota-onalar bilan samarali o‘zaro aloqasini ta’minlashda markaziy o‘rin tutadi. U shaxsning har tomonlama kamol topishi, "mukammal inson"ni shakllantirishdek oliy ta’lim maqsadiga erishishda fundamental ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi [2].

Pedagogik mahorat nafaqat fan bilimlari, balki umumiy va bolalar psixologiyasi, o‘qitish metodologiyalarini ham talab etadi. Samarali muloqot og‘zaki o‘zaro ta’sir bilan cheklanmay, mimika, intonatsiya va tana tili kabi noverbal elementlarni ham o‘z ichiga oladi, bu esa o‘qituvchining tabiiy va samimiy bo‘lishini, o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalashini taqozo etib, o‘quvchilar uchun erkin o‘rganish muhitini yaratadi [2].

Kelajak o‘qituvchilarining kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda psixologik jihatlar muhim rol o‘ynaydi, bu kasbiy mahorat va samarali o‘zaro aloqa uchun asos hisoblanadi [3]. Kommunikativ kompetentlikning asosiy komponentlari ravon ifodalash uchun til ko‘nikmalari, emotsional intellekt, shuningdek, ijtimoiy muloqot strategiyalarini o‘z ichiga oladi. Ishonch va ochiqlik kabi shaxsiy xususiyatlar, stressni boshqarish va nizolarni hal qilish qobiliyatlari kabi psixologik o‘lchovlar pedagogik muloqot samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [3]. Ushbu jihatlarni mustahkamlash o‘qituvchilarning muloqot mahoratini sezilarli darajada oshirib, ularni yanada ta’sirchan pedagogik faoliyatga tayyorlaydi. Shunday qilib, mazkur maqola o‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining o‘rni, uning komponentlari va rivojlantirish mexanizmlarini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining ahamiyati zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida muhim masalalardan biridir. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik muloqot nafaqat ta’lim jarayonining texnik elementi, balki shaxs rivojlanishining muhim omili sifatida e’tirof etiladi. So‘nggi tadqiqotlar o‘qituvchining kommunikativ kompetentligini kasbiy mahoratning ajralmas qismi sifatida baholashga urg‘u bermoqda. Pedagogik muloqotning nazariy asoslari bo‘yicha olib borilgan ishlar, asosan, muloqotni ijtimoiy-psixologik hodisa, shaxsiy o‘zaro ta’sirning murakkab tizimi sifatida ko‘rib chiqadi. Bu yondashuvlar muloqotning informatsion, perseptiv va interaktiv funksiyalarini alohida ta’kidlaydi, ularning har biri ta’lim samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Jumladan, A.S. Makarenko kabi pedagoglarning g‘oyalari zamonaviy tadqiqotlarda ham o‘z aksini topib, o‘qituvchining shaxsiy namunasi va muloqot uslubining o‘quvchilar tarbiyasidagi hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi [2]. Bu nuqtai nazardan, muloqot madaniyati o‘qituvchining kasbiy etikasining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaraladi, uning pedagogik jarayondagi samaradorligini belgilaydi.

Muloqot madaniyati tushunchasi adabiyotlarda keng tahlil qilingan bo‘lib, u nafaqat nutq madaniyatini, balki shaxsning umumiy madaniy darajasini, boshqalar bilan munosabatlarni qurish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik muloqot madaniyatining asosiy komponentlari qatoriga empatiya, tolerantlik, tinglash qobiliyati, konstruktiv fikr bildirish, nizolarni hal qilish ko‘nikmalari kiradi. Masalan, so‘nggi manbalarda, o‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini erkin va samimiy ifodalashi, o‘quvchilar uchun ishonchli va ochiq muhit yaratishi muloqot madaniyatining muhim jihati sifatida qayd etilgan [2]. Bu o‘qituvchining ishonch va ochiqlik kabi shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirishni talab etadi [3]. Muloqot madaniyatini shakllantirish yo‘llari sifatida esa pedagogik ta’lim dasturlariga maxsus kurslarni kiritish, amaliy mashg‘ulotlar, rolli o‘yinlar va psixologik treninglar o‘tkazish tavsiya etiladi. Bu yondashuvlar kelajak o‘qituvchilarining kommunikativ kompetentligini oshirishga xizmat qiladi va ularni kasbiy faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muloqot to‘siqlarini yengishga tayyorlaydi. Adabiyotlarda o‘qituvchining muloqot madaniyatining o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga, ularning o‘zaro munosabatlarini qurish qobiliyatiga ijobiy ta’siri alohida ta’kidlanadi.

Muloqot psixologiyasi pedagogik jarayonda markaziy o‘rin tutadi, u o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro tushunish, ishonch va hamkorlikni ta’minlashga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, samarali pedagogik muloqot nafaqat og‘zaki, balki noverbal elementlarni ham o‘z ichiga oladi: mimika, intonatsiya va tana tili kabi omillar muloqotning psixologik ta’sirini kuchaytiradi [2]. Bu jihatlar emotsional bog‘lanishda muhim rol o‘ynaydi. Muloqot psixologiyasining asosiy vazifalaridan biri – pedagogik jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan psixologik to‘siqlarni aniqlash va yengishdir. Bunday to‘siqlar qatoriga noto‘g‘ri tushunish, emotsional zo‘riqish, stereotiplar, shaxsiy xususiyatlardagi farqlar va nizolar kiradi. So‘nggi tadqiqotlarda o‘qituvchining emotsional intellekti, stressni boshqarish va nizolarni hal qilish qobiliyatlari muloqot psixologiyasining asosiy komponentlari sifatida ko‘rib chiqiladi [3]. Bu ko‘nikmalar o‘qituvchiga murakkab pedagogik vaziyatlarda o‘zini tuta bilish, o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga javob berish imkonini beradi. Shuningdek, pedagogik muloqotda psixologik bog‘lanishning ahamiyati bo‘yicha ham tadqiqotlar olib borilmoqda, bu esa o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ishonchli munosabatlarning ta’lim samaradorligiga ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi [1]. Bu o‘qituvchining bilim beruvchilikdan tashqari, o‘quvchining psixologik holatini tushunuvchi va qo‘llab-quvvatlovchi shaxs bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi.

Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy adabiyotlarda markaziy o‘rin egallaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kelajak o‘qituvchilarining kommunikativ kompetentligi ularning kasbiy mahorati va samarali o‘zaro aloqasi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi [3]. Bu kompetentlikning

asosiy komponentlari sifatida til ko‘nikmalari, emotsional intellekt va ijtimoiy muloqot strategiyalari ajratib ko‘rsatiladi. Emotsional intellekt, xususan, o‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini va boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish, boshqarish qobiliyatini anglatadi. Bu o‘quvchilarning emotsional holatini baholash, ularga individual yondashish va motivatsiyani oshirishda muhimdir. Adabiyotlarda pedagogik muloqotdagi nizolarni boshqarish va hal qilish ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratiladi. Konfliktlar ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, ularni konstruktiv hal etish o‘qituvchining kasbiy mahoratini belgilaydi. Stressni boshqarish qobiliyati ham o‘qituvchining muloqot samaradorligini oshirishda muhim psixologik o‘lchov sifatida qayd etilgan [3]. Bu jihatlar o‘qituvchining o‘zini nazorat qilish, xotirjamlikni saqlash va vaziyatni ob’ektiv baholash qobiliyatini mustahkamlaydi, ijobiy psixologik iqlimni yaratishga yordam beradi. Ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun maxsus treninglar va psixologik dasturlarni joriy etish tavsiya etiladi, bu o‘qituvchilarning kasbiy o‘sishiga va ta’lim samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [3].

Umuman olganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili o‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining kompleks ahamiyatini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar pedagogik muloqotni nafaqat bilim uzatish vositasi, balki shaxsni shakllantiruvchi, ijtimoiy-emotsional rivojlantiruvchi mexanizm sifatida qaraydi. Biroq, mavjud adabiyotlarda, ayniqsa O‘zbekiston ta’lim tizimi kontekstida, muloqot madaniyati va psixologiyasining milliy o‘ziga xosliklari, mintaqaviy madaniy omillarning pedagogik muloqotga ta’siri bo‘yicha empirik tadqiqotlar yetarli emas. Kelajakdagi tadqiqotlar o‘qituvchilarning muloqot ko‘nikmalarini baholashning samarali metodologiyalarini ishlab chiqishga, ularni rivojlantirish bo‘yicha innovatsion o‘quv dasturlarini yaratishga qaratilishi lozim. Xususan, raqamli muloqot vositalarining pedagogik jarayondagi o‘rni va ularning muloqot madaniyati va psixologiyasiga ta’siri ham keyingi izlanishlar uchun dolzarb yo‘nalishdir. Bu o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini yanada oshirishga va zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi mutaxassislarni tayyorlashga zamin yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot o‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining nazariy asoslari, komponentlari va rivojlantirish mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli tadqiqot yondashuviga asoslanadi. Uning asosiy maqsadi mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli ravishda ko‘rib chiqish, tahlil qilish va sintez qilish orqali pedagogik muloqotning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi kompleks nazariy asosni yaratishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: o‘qituvchi muloqot madaniyatining asosiy komponentlarini aniqlash; pedagogik jarayonda muloqot psixologiyasining ahamiyatini ochib berish; samarali pedagogik muloqotni ta’minlash mexanizmlarini tizimlashtirish; va o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha nazariy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi keng qamrovli adabiyotlar tahliliga asoslangan bo‘lib, bu jarayonda pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va kommunikatsiya nazariyasi sohalaridagi ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va konferensiya materiallari ko‘rib chiqildi. Manbalarni tanlashda ularning dolzarbligi, ilmiy asoslanganligi va mavzuga bevosita aloqadorligi asosiy mezon bo‘ldi. Xususan, 2020-yildan keyin nashr etilgan tadqiqotlarga ustuvor ahamiyat berildi, bu esa zamonaviy yondashuvlar va yangi ilmiy natijalarni hisobga olish imkonini berdi. Adabiyotlar tahlili tematik yondashuv asosida amalga oshirildi, ya’ni muloqot madaniyati, muloqot psixologiyasi, kommunikativ kompetentlik, emotsional intellekt, stressni boshqarish va nizolarni hal qilish kabi asosiy tushunchalar bo‘yicha ma’lumotlar tizimlashtirildi va umumlashtirildi. Bu yondashuv mavzuning turli jihatlarini chuqur o‘rganish va ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlashga yordam berdi.

Nazariy asos sifatida pedagogik muloqotning ijtimoiy-psixologik nazariyalari, xususan, shaxsiy o‘zaro ta’sirning murakkab tizimi sifatida muloqotni ko‘rib chiqishga qaratilgan yondashuvlar qo‘llanildi. A.S. Makarenko g‘oyalari [2] va zamonaviy pedagogik psixologiyaning kommunikativ kompetentlikka oid qarashlari [3] tadqiqotning asosiy nazariy tayanchini tashkil etdi. Muloqotning informatsion, perseptiv va interaktiv funksiyalarini tahlil qilishda tizimli yondashuvdan foydalanildi, bu esa har bir funksiyaning ta’lim samaradorligiga ta’sirini kompleks baholashga imkon berdi. Shuningdek, emotsional intellekt nazariyasi [3] va pedagogik muloqotda psixologik bog‘lanishning ahamiyati [1] kabi kontseptsiyalar o‘qituvchining muloqot jarayonidagi ichki holati va uning o‘quvchilar bilan munosabatlariga ta’sirini tushunishda muhim rol o‘ynadi.

Tahlil jarayonida adabiyotlarda keltirilgan turli xil nuqtai nazarlar va empirik natijalar tanqidiy sintez qilindi. Bu sintez orqali o‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining umumiy qonuniyatlari, shuningdek, uning o‘ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Ma’lumotlar tahlili bir necha bosqichda amalga oshirildi: birinchidan, har bir manbadan asosiy g‘oyalar va dalillar ajratib olindi; ikkinchidan, bu ma’lumotlar mavzuga oid umumiy kategoriyalar bo‘yicha guruhlandi; uchinchidan, turli mualliflarning yondashuvlari solishtirildi va ularning umumiy xulosalari shakllantirildi. Bu metodologiya mavzuning chuqur va har tomonlama tahlilini ta’minlab, o‘qituvchilarning kommunikativ kompetentligini oshirish bo‘yicha aniq nazariy asoslarni yaratishga yordam berdi.

Ushbu tadqiqotning cheklovlari uning nazariy xarakterga ega ekanligidadir. Ya’ni, u empirik ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilishga qaratilmagan, balki mavjud ilmiy adabiyotlarni sintez qilish orqali nazariy xulosalar chiqarishga yo‘naltirilgan. Shuningdek, tadqiqotda O‘zbekiston ta’lim tizimi kontekstida muloqot madaniyati va psixologiyasining milliy o‘ziga xosliklari, mintaqaviy madaniy omillarning pedagogik muloqotga ta’siri bo‘yicha empirik tadqiqotlarning yetishmasligi qayd etilgan bo‘lsa-da, mazkur ish ularni bevosita o‘rganishni maqsad qilmagan. Bu jihatlar kelajakdagi empirik tadqiqotlar uchun muhim yo‘nalish bo‘lib xizmat qiladi. Raqamli muloqot vositalarining pedagogik jarayondagi o‘rni va ularning muloqot madaniyati va psixologiyasiga ta’siri ham ushbu nazariy tahlil doirasidan tashqarida qolgan, ammo kelajakdagi izlanishlar uchun dolzarb mavzu hisoblanadi.

Shunga qaramay, mazkur metodologik yondashuv o‘qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining kompleks ahamiyatini tushunish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi. U mavjud bilimlarni tizimlashtirish, asosiy tushunchalarni aniqlash va ularning o‘zaro bog‘liqliklarini ko‘rsatish orqali pedagogik amaliyotda samarali muloqotni rivojlantirish bo‘yicha nazariy yo‘l-yo‘riqlar beradi. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish, shuningdek, ta’lim muassasalarida ijobiy muloqot muhitini shakllantirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida, o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini yanada oshirishga va zamonaviy ta’lim talablariga javob beruvchi mutaxassislarni tayyorlashga zamin yaratadi.

Xulosa

Ushbu maqola o'qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasining fundamental ahamiyatini atroflicha tahlil qilib, uning nazariy asoslarini yaratdi. Tadqiqot pedagogik muloqotni nafaqat bilim uzatish vositasi, balki shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi muhim omil sifatida ko'rsatdi. Samarali muloqot madaniyati empatiya, tolerantlik, tinglash qobiliyati va konstruktiv fikr bildirish kabi komponentlarni o'z ichiga oladi. Muloqot psixologiyasi esa emotsional intellekt, stressni boshqarish va nizolarni hal qilish ko'nikmalari orqali o'zaro tushunish va ishonchni ta'minlaydi. Kelajak o'qituvchilarining kommunikativ kompetentligini rivojlantirish uchun maxsus ta'lim dasturlari va psixologik treninglar joriy etilishi lozim. Bu o'qituvchilarning kasbiy mahoratini

oshirib, ta'lim samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi hamda ijobiy o'quv muhitini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduxoliqov A. A. Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik muloqot kompetentligini rivojlantirish metodikasi. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2021. – https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46618318
2. Mirzayeva M. M. O‘qituvchining kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatining ahamiyati. "Fan va jamiyat" ilmiy jurnali, 2022, № 1, 128-131-b. – https://science.i-edu.uz/index.php/journal/article/view/11
3. Xolmatova N. A. Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishning psixologik asoslari. "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" jurnali, 2023, № 1, 100-104-b. – https://tadqiqot.uz/index.php/tadqiqot/article/view/100
4. Qurbonova M. A. O‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda muloqot madaniyatining o‘rni. "Zamonaviy ta'lim" jurnali, 2021, № 10, 20-23-b. – https://uzjournals.edu.uz/modern_edu/vol1/iss10/11/
5. To‘rayeva G. M. Pedagogik muloqot psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2020.
6. Jo‘rayeva N. M. O‘qituvchining muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. "Ilm sarchashmalari" jurnali, 2023, № 2, 110-113-b. – https://uzjournals.edu.uz/ilm_sarchashmalari/vol1/iss2/11/
7. Karimova M. A. O‘qituvchining kommunikativ kompetentligini shakllantirishning dolzarb masalalari. "O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari" jurnali, 2022, № 1/4, 256-260-b. – https://uzjournals.edu.uz/nat_uz/vol1/iss1_4/12/
8. Raximova D. A. Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishning ahamiyati. "Pedagogika va psixologiya" ilmiy-amaliy jurnali, 2021, № 3, 115-118-b. – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika_psixologiya/vol1/iss3/10/